

Religionssociologisk mångfald

Texter till minne av Berndt Gustafsson,
grundare av religionssociologi i Sverige

CURT DAHLGREN (RED.)

LUND STUDIES IN SOCIOLOGY OF RELIGION – VOLUME 13

Bromander, Jonas. 2021. "En kyrka i förändring." S. 41—61 i *Religionssociologisk mångfald: Texter till minne av Berndt Gustafsson, grundare av religionssociologi i Sverige*, redigerad av C. Dahlgren. Lund, SE: Lunds universitet.

RELIGIONSSOCIOLOGISK MÅNGFALD

Texter till minne av Berndt Gustafsson,
grundare av religionssociologi i Sverige

LUND STUDIES IN
SOCIOLOGY OF RELIGION

Editor
Curt Dahlgren

VOLUME 13

LUNDS
UNIVERSITET

© Författarna 2021

ISSN: 1651-4432

ISBN: 91-974760-9-9

Distribution: Förlaget Förortskyrkan HB

Sankt Johannesgatan 4 B

753 11 Uppsala

jorgen.straarup@forortskyrkan.se

Tryck: Media – Tryck, Lunds universitet, Lund 2021

Innehåll

Förord	5
<i>Göran Gustafsson</i>	
Berndt Gustafsson som religionssociolog	9
<i>Jonas Alwall</i>	
Scientologi utifrån och inifrån: konfliktytor och paradoxer	19
<i>Jonas Bromander</i>	
En kyrka i förändring	41
<i>Curt Dahlgren</i>	
Dödsannonser i två sociokulturella miljöer: Förändringar över tid	63
<i>Maria Klíngenbergr & Mia Lövheim</i>	
Kvinnor och religiöst ledarskap: ny kontext och nya aktörer	85
<i>Magdalena Nordin</i>	
Institutets tidiga studier av ”religiösa organisationer bland invandrare” ...	107
<i>Pål Repstad</i>	
Sosial klasse – et underutforsket tema i religionssosiologien	127
<i>Jørgen Straarup</i>	
Vardagstro och kyrkoordning: En norsk problemformulering i Berndt Gustafssons anda	149
<i>Erika Willander</i>	
Kvinnligt, manligt, kyrkligt – En uppföljning av Berndt Gustafssons genusforskning	159
<i>Göran Gustafsson</i>	
Religionssociologiska Institutet (RSI). Kort orientering om en forskningsorganisation och dess publikationer	181
<i>Margareta Skog</i>	
Berndt Gustafssons bibliografi	195

En kyrka i förändring

Jonas Bromander

År 2000 gick Svenska kyrkan och staten skilda vägar. Ibland beskrivs det som ett avslutat äktenskap efter närmare 500 år. I saklig mening var det mer av en rättslig reglering än en religiös eller ideologisk. (Edqvist 2000) Staten och Svenska kyrkan hade under lång tid dansat pardans men nu skulle Sverige inte längre ha en av staten sanktionerad religion. Genom detta beslut fick både stat och kyrka vidgade frihetsgrader i förhållande till sina olika ansvarsområden. Men fortsatt än i dag finns en särlagstiftning om Svenska kyrkan, vilken är ett tecken på att separationen inte blivit total (Lagen Om Svenska kyrkan) Tack vare sin infrastruktur, med täckning över hela landet, vilken i sig är lagstadgat, har också Svenska kyrkan fått det statliga uppdraget att ansvara för landets begravningsverksamhet. Undantag från detta gäller i Stockholms kommun och Tranås kommun. Icke förty har organisationen Svenska kyrkan förändrats under de 20 år som gått sedan separationen trädde i kraft.

Jag vill i det följande teckna en allmän bild av Svenska kyrkans utveckling de senaste 20 åren, som vi känner den utifrån Svenska kyrkans egen statistik. Sammantaget utgör analysen en genomgång av den kyrkliga sedens utveckling inom Svenska kyrkan. Att jag skriver inom Svenska kyrkan har två bäringpunkter. Att beskriva den kyrkliga seden till sin helhet hade krävt att även andra samfund beaktades i analysen. Här gäller det alltså utvecklingen inom Svenska kyrkan. Alla analysstäl relateras till aktuella medlemstal. Genom detta angreppssätt erhålls förändringsmagnituden inom organisationen som sådan. Den typen av analys förhåller sig relativt opåverkad av Sveriges kraftiga befolkningsökning på grund av invandring, eftersom de flesta invandrargrupper inte i första hand söker sig till just Svenska kyrkan.

1958 skrev Berndt Gustafsson boken *Svenske kyrkogeografi*. En nyutgåva kom 1971. Berndt lokaliserar tre kyrkligt intressanta regioner. Han benämner dem 1) *det kyrkligt aktiva Götaland*, 2) *det medelmåttigt kyrkliga Norrland* och 3) *det okyrkliga Svealand*. I detta kapitel avslutning kommer jag att anknyta till Berndts studie för att utröna om det fortsatt är relevant att diskutera i termer av dessa regioner. Den kyrkliga sedens verksamhetsområden har dock utvecklats sedan både 1957 och 1971. Det är en naturlig del av den kyrkliga sedens förändring och kommer att beaktas i analysen.

Mätperioden i föreliggande kapitel sträcker sig från 1995–2018 och all data är hämtad från Svenska kyrkans statistikdatabas. Det handlar alltså om ett antal år innan relationsförändringen mellan kyrka och stat och fram till nu, eller så långt det finns tillgänglig statistik.

Utgångspunkten för analysen bottnar i Svenska kyrkans egen förståelse av sitt uppdrag. Uppslutningen kring detta uppdrag definierar den kyrkliga sedens styrka. I *Kyrkoordningen* kan man läsa om församlingens uppgift: ”att människor skall komma till

tro på Kristus och leva i tro, en kristen gemenskap skapas och fördjupas, Guds rike utbreddas och skapelsen återupprättas.” Dessutom tydliggör den att uppdraget ska genomföras med hjälp av *gudstjänst, undervisning, diakoni* och *mission*. Den inbördes relationen mellan dessa fyra delar är inte i alla stycken helt enkel att förstå. En tolkning kan vara att missionen är målet, nämligen att göra evangeliet känt och få fler att komma till tro. *Gudstjänst, undervisning* och *diakoni* är däremot de verktyg man inom organisationen har att använda för att nå sitt mål. Uppslutningen kring kyrkans *gudstjänst, undervisning* och *diakoni* kan således säga spegla den kyrkliga sedens inriktning och omfattning. För dessa tre områden finns även statistik samlad i Svenska kyrkans statistikdatabas.

Följande kapitel avser att analysera de variabler i Svenska kyrkans statistikdatabas som på ett direkt sätt är kopplade till Svenska kyrkans *gudstjänster, undervisning* och *diakoni*. Utöver detta kommer jag att sätta fokus på de demografiska rörelser som sker inom organisationen Svenska kyrkan, vilka relaterar till medlemskapet. I vid mening menar jag att viljan att stå som medlem i en organisation i hög grad speglar graden av sympati.

Demografiska förändringar

Utvecklingen av förhållandet mellan antalet medlemmar i Svenska kyrkan och befolkningens storlek indikerar hur organisationens roll i samhället förändras. Det fanns en tid då det inte var mer än undantag som stod utanför en tillhörighet till Svenska kyrkan. Att helt stå utan religionstillhörighet var inte lagligt förrän 1951. Därefter var man fri att tillhöra vilken religion som helst alternativt helt stå utanför religionstillhörighet. Trots detta var så många som 95 procent av befolkningen tillhöriga Svenska kyrkan så sent som 1970. Nästan alla hade valt att stå kvar som medlemmar trots att man haft 20 år på sig att lämna. Den automatiska anslutningsprocessen, vilken innebar att nyfödda barn till medlemmar blev medlemmar utan något aktivt beslut, bidrog naturligtvis till det höga inflödet av nya medlemmar. I dag krävs att föräldrarna väljer att låta döpa sitt barn för att det ska bli medlem.

Det är numera snarare regel än undantag att organisationer minskar i medlemstal. De stora folkrörelserna har tappat mark, även om de i en internationell jämförelse fortfarande är stora. Sedan 1990 har de politiska partierna förlorat nästan hälften av sina medlemmar och de fackliga organisationerna och frikyrkorna går i samma riktning. Även andra organisationer, som idrotts- och friluftorganisationer upplever sjunkande medlemstal. Det tycks som om formen att låta sig organiseras tappar mark. (Bromander & Jonsson 2018)

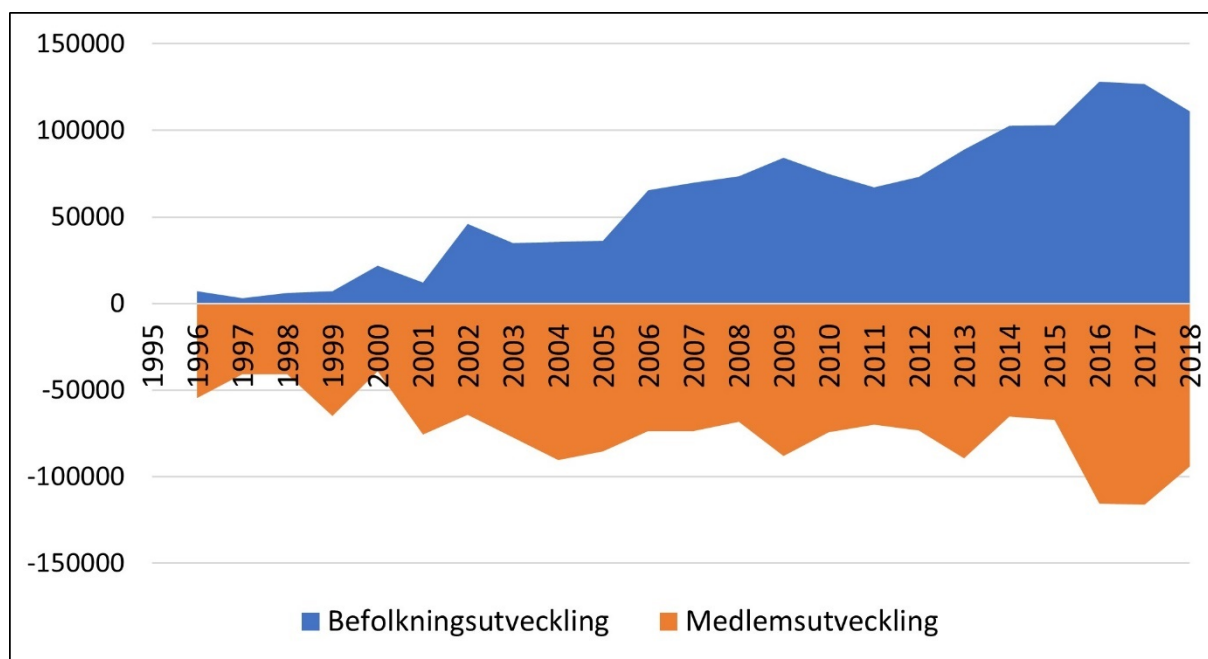

Diagram 1. *Befolkningsutvecklingen i Sverige och medlemsutvecklingen i Svenska kyrkan 1996–2018.*

På motsvarande sätt har Svenska kyrkan slagit in på en väg med en relativt omfattande medlemsminskning. Tappet har skett parallellt med att den svenska befolkningen ökat i storlek. Detta har inte minst skett genom en ökad invandring. Invandringen leder visserligen inte till att kyrkan förlorar medlemmar, men den bidrar starkt till en relativ minskning av andelen kyrkotillhöriga. Diagram 1 speglar med hur många individer befolkningen och Svenska kyrkans medlemstal har förändrats sedan 1995. Noterbart är att båda processerna har accelererat över tid.

Folkmängden har under mätperioden ökat med 1 378 650 individer. Antalet kyrkomedlemmar har däremot minskat med 1 701 952 individer. Då (1995) var medlemstalet 86 procent av befolkningen och vid slutet av 2018 landade det på 57 procent. Det handlar således om en nedgång på 30 procentenheter på mindre än 25 år.

Medlemsutvecklingen i Svenska kyrkan drivs på av flera av varandra delvis oberoende faktorer. Minskningen orsakas både av att vissa medlemmar avlider och att andra väljer att utträda. De processerna kompenseras dock till viss del av att nyfödda barn döps och därigenom blir medlemmar samt att äldre personer aktivt väljer att inträda. För enskilda församlingar påverkas också medlemsutvecklingen av flyttströmmarna. Vissa församlingar, särskilt i de expansiva storstadsregionerna, får nya medlemmar årligen genom en högre inflyttning än utflyttning. Andra förlorar medlemmar genom en större ut- än inflyttning. För Svenska kyrkan som helhet utgör dock dessa flyttprocesser i princip ett nollsummespel. Alla som flyttar ur en församling flyttar helt enkelt in i en annan. Undantaget är de medlemmar som flyttar utomlands. Dessa utgör dock en marginell del av totalen och beaktas inte i detta kapitel. Diagram 2 redovisar utvecklingen för de förändringskomponenter som är av betydelse för Svenska kyrkans medlemsutveckling totalt sett.

De två kurvor som befinner sig över nollstrecket och således ger ett medlems-tillskott utgörs av de nyfödda individer som vid årets slut är medlemmar, det vill säga de döpta, samt de över 15 år som aktivt begärt inträde. Den första av dessa kurvor

håller sig på en relativt jämn nivå under mätperioden. Noterbar är den kraftiga dippen mellan 1995 och 1996, men den handlar om de nya medlemsregler som infördes 1996. De aktiva inträdena har däremot ökat en aning, men dessa står inte alls i paritet med de två minuskomponenterna. Den mest drivande faktorn för medlemsminskningen är dödsfallen. I första hand sker dessa i de övre ålderssegmenten och nivån kompenseras inte genom inflöde bland de yngsta nydöpta. Framgent kommer dödligheten sannolikt att bli än viktigare, eftersom organisationen har många medlemmar i den stora 40-talistgenerationen. Det kommer ytterligare att driva på medlemsminskningen.

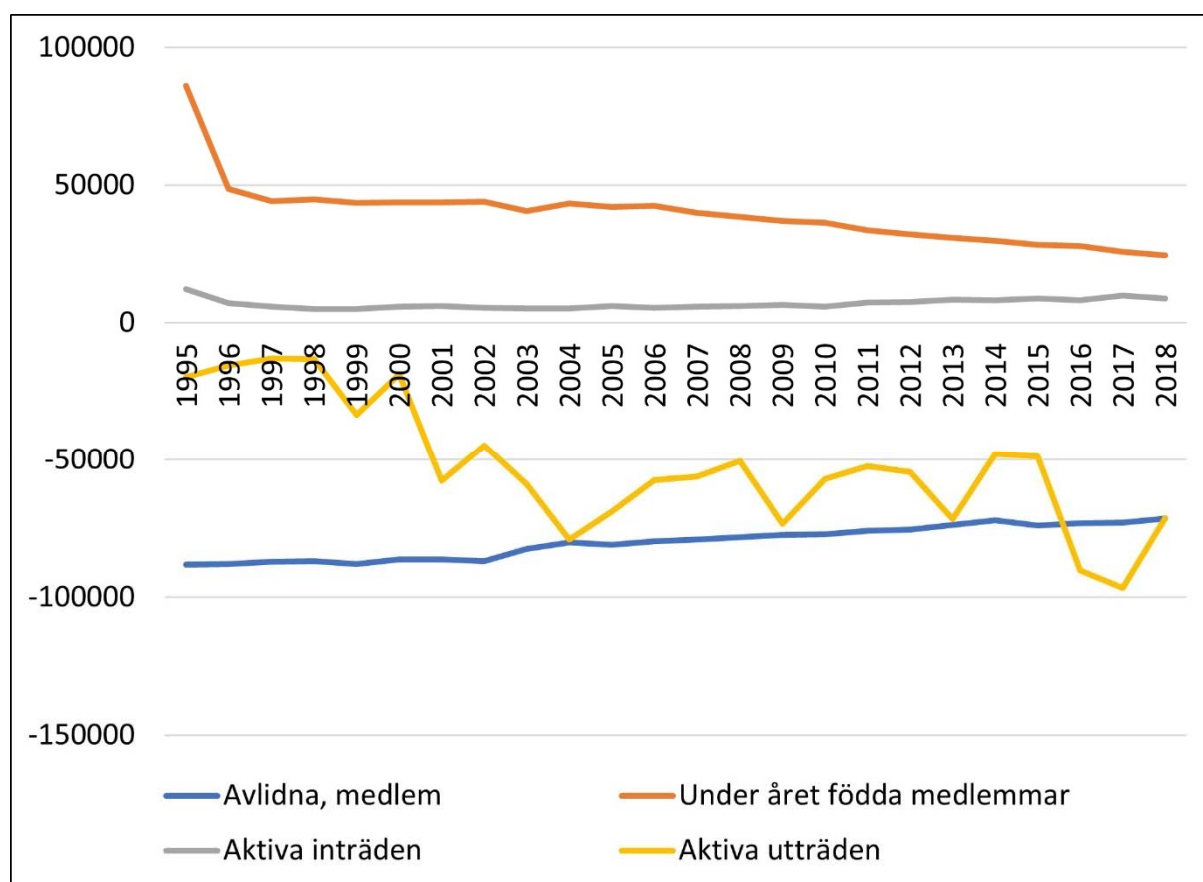

Diagram 2. Förändringskomponenter.

Den komponent som diskuterats mest inom Svenska kyrkan under mätperioden är dock utträdena. Sedan slutet av 1990-talet har dessa blivit betydligt fler än de var tidigare. Totalt har 1 250 864 begärt utträde sedan 1995. Mönstret för utträdena är dock mer hackigt än för andra komponenter. Man kan tala i termer av att vissa år varit mer utträdeskritiska än andra. Till viss del handlar det om år när det hållits kyrkovalet: 2001, 2005, 2009, 2013 och 2017. Kyrkovalet driver således på utträdesbenägenheten hos ganska många kyrkomedlemmar. Det är rimligt eftersom hela valmanskåren under dessa år konfronteras med Svenska kyrkan genom att man uppmanas att rösta. Även 2004 och 2016 sticker ut som högintensiva utträdesår. Den 28

oktober 2004 bedrev Aftonbladet en ”kampanj” som uppmanade till kyrkoutträde. Löpsedlar över hela landet informerade om att det fanns tusenlappar att tjäna på att lämna Svenska kyrkan. I tidningen fanns även en utträdesblankett läsaren kunde skicka till sin församling, vilken sannolikt underlättade processen. Enligt kyrkobokföringssystemet (KBok2004) skedde stora delar av det årets utträden under och direkt efter just den 28 oktober. År 2016 var Svenska kyrkan mål för två av varandra oberoende mediala granskningar, vilka dock sammanföll i tid. Den här gången var det *Ekot* och *Uppdrag granskning* som fick stort genomslag för människors utträdesbenägenhet. (Bromander & Jonsson 2018)

Studier har visat att det stora flertalet som lämnar Svenska kyrkan gör det med motivet att de inte tror på Gud. Man vill helt enkelt inte vara en del av en trosgemenskap då man själv inte är troende. (Bromander & Jonsson 2018), mediala granskningar eller andra händelser som påminner om kyrkomedlemskapet blir således till katalysatorer för kyrkoutträdet.

En i befolkningen allt mindre medlemskår vittnar om en organisation som får allt svagare samhällelig relevans och betydelse. Successivt sker alltså ett avståndstagande mellan de breda befolkningslagren och Svenska kyrkan. Sammantaget kan man alltså konstatera att Svenska kyrkan under mätperioden försvagat sin breda folkliga förankring i det svenska samhället. Allt annat konstant kommer en majoritet av befolkningen att stå utanför tillhörighet till Svenska kyrkan inom ett fåtal år.

Gudstjänstseden

Sannolikt skulle nog många som lever sina liv i den kyrkliga sfären mena att gudstjänsten är det viktigaste kyrkan har att erbjuda. När Berndt Gustavsson gjorde sin studie 1957 var det högmässan och nattvardsfirandet som utgjorde mätvariabler. Det är ofta i gudstjänsten de kristna knyter sig samman med varandra, de bibliska berättelserna och de som ska komma efter. På detta sätt kan gudstjänsten på samma gång härbärgera dåtid, nutid och framtid. Frågan är dock om gudstjänstseden någonsin varit särskilt stark i Sverige. I november 1927 genomförde Dagens Nyheter en stor studie om kyrksamheten i Sverige. På första sidan den 4 februari 1928 kunde man läsa att ”Endast Bohuslänningen trotsade vädrets makter för att ta sig till kyrkan.” Ungefär 5 procent av befolkningen hade deltagit i gudstjänst under november månad. Dåligt väder eller inte, men det var långt kvar till att kyrksamheten skulle nå en majoritet av befolkningen. Tveklöst är dock gudstjänsten central gällande Svenska kyrkans självbild. Om det vittnar inte minst debatten om 2018 års Kyrkohandbok. Den gick särskilt att följa i media under 2016–2018, inte minst i Kyrkans tidning men även i större media som Dagens Nyheter. Den nya handboken togs i bruk pingstdagen 2018. Dock räknades statistiken enligt den gamla ordningen under hela 2018. Därför störs inte de tidsserier som redovisas i detta sammanhang av förändringen.

Enligt den kyrkohandbok som gällt för mätperioden delades gudstjänsterna in i kategorierna *huvudgudstjänster*, *andra typer av gudstjänster* och *gudstjänster vid kyrkliga handlingar*. Huvudgudstjänsten är normalt söndagens gudstjänst som i princip sker en gång

per vecka i varje församling. Gudstjänster vid kyrkliga handlingar utgörs av de separata gudstjänster som sker vid dop, konfirmation, vigsel och begravning. Andra typer av gudstjänster kan utgöras av till exempel tema- och musikgudstjänster. Diagram 3 redogör för hur gudstjänstdeltagandet förändrats sedan 1995. För gudstjänster vid kyrkliga handlingar särredovisas varje typ av gudstjänst. Det motiveras av att de alla har en specifik särart och i hög grad påverkas av det demografiska underlaget. Dopen påverkas av hur många som föds och begravningarna av antalet avlidna.

Diagrammet ger en ganska god bild av hur gudstjänstseden utvecklats sedan 1995. I allt väsentligt har den varit nedåtgående. 1995 genomfördes 22,6 miljoner gudstjänstbesök. År 2018 var motsvarande siffra 14 miljoner. Det innebär en minskning på 38 procent. För de stora förändringstalen bidrar både huvudgudstjänsten och de andra typerna av gudstjänst starkt. Besöken vid de kyrkliga handlingarna håller sig på en klart lägre och i flera fall mer stabil nivå. Visserligen har besöken vid konfirmationsgudstjänster halverats under perioden, men deras bidrag till totalen är inte särskilt stort. Besöken vid dopgudstjänster har dock ökat med 11 procent, men även dessa är få jämfört med totalen.

Noterbart är att besöken vid de kyrkliga handlingarna successivt stärkts i förhållande till huvudgudstjänster och andra typer av gudstjänster. 1995 utgjorde besöken vid dessa 26 procent av de totala antalet gudstjänstbesök, medan de uppgick till 35 procent av totalen 2018. Huvudgudstjänsten har däremot sjunkit från 33 procent av de totala gudstjänstbesöken till 28 procent 2018. Denna utveckling är intressant då den indikerar att gudstjänstseden rör sig i en riktning där man tidigare upprätthållit en vana medan det nu är de egna högtiderna som prioriteras.

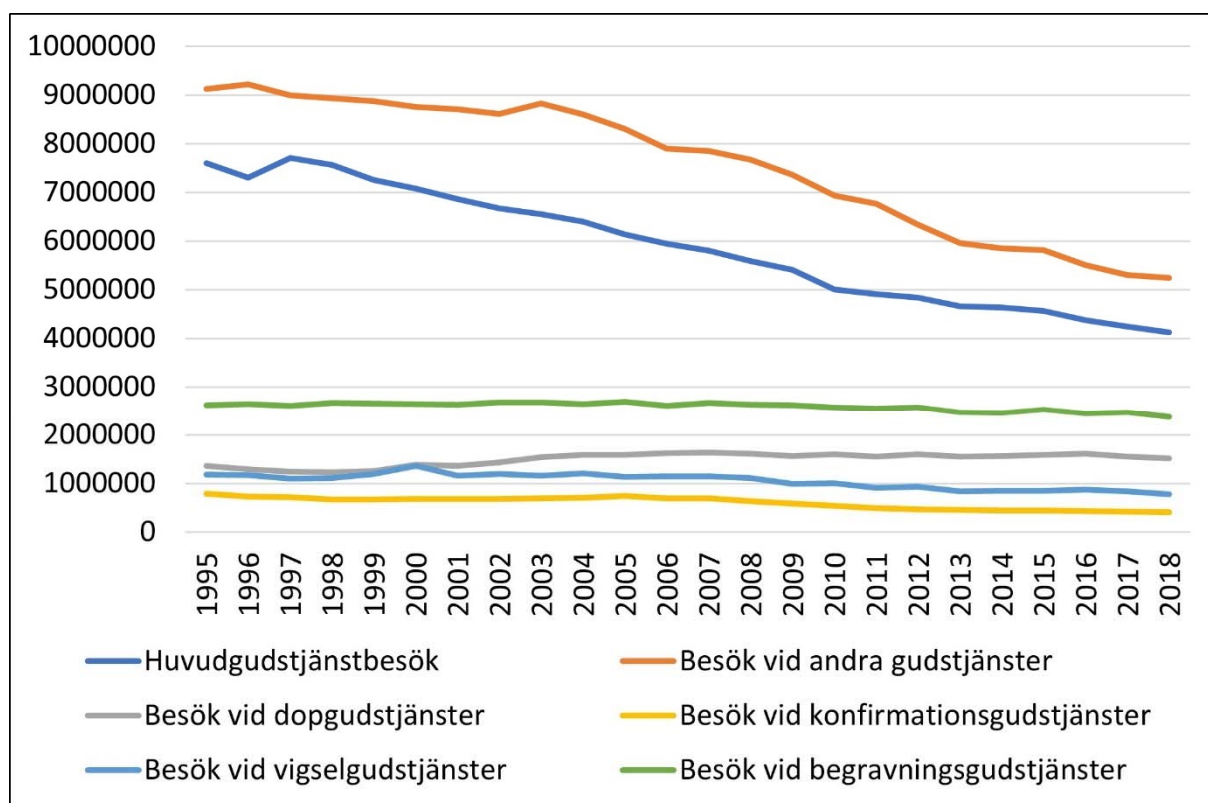

Diagram 3. Gudstjänstdeltagande 1995–2018.

Sedan 1995 har antalet församlingssammanläggningar varit många inom Svenska kyrkan. I slutet av 1990-talet var organisationen indelad i totalt cirka 2 500 församlingar. I dag är det antalet nere i ungefär 1400. Den utvecklingen har bidragit till att utbudet av gudstjänster har minskat under mätperioden. Visserligen orsakar församlings-

Tabell 1. Utveckling av gudstjänstdeltagande och gudstjänstutbud 1995–2018.

	Utveckling besök 1995–2018	Utveckling utbud 1995–2018
Huvudgudstjänster	-46 %	-35 %
Andra gudstjänster	-43 %	-20 %
Dopgudstjänster	11 %	3 %
Konfirmationsgudstjänster	-49 %	-53 %
Vigselgudstjänster	-35 %	-26 %
Begravningsgudstjänster	-9 %	-15 %
Total	-36 %	-10 %

sammanläggningarna främst en minskning av antalet huvudgudstjänster, eftersom det endast firas en sådan per församling och vecka. Men även andra typer av gudstjänster har följt med i strömmen. Medan församlingarna minskat med 44 procent i antal har utbudet av huvudgudstjänster minskat med i det sammanhanget ringa 35 procent. Det framgår av Tabell 1, vilken redovisar förändringen av antalet gudstjänstbesök och gudstjänstutbud mellan åren 1995–2018. Att utbudet av huvudgudstjänster inte minskat i paritet med församlingsantalets minskning, förklaras sannolikt av att gudstjänstutbudets minskning förekommit vissa församlingssammanläggningar. Vikande gudstjänstbesök leder till sammanlysta gudstjänster, vilka i sin tur genererar

sammanläggningar. Gudstjänstsedens utveckling förekommer således församlingsorganisationen

Noterbart är dock att besöken (ej utbudet) vid huvudgudstjänst har minskat i samma takt som församlingarna lagts ner (44 procent vs 46 procent). Utbudet av andra typer av gudstjänster har också minskat i långsammare takt än deltagandet, vilket gått ner med 43 procent sedan 1995. Med detta kan man på goda grunder hävda att det ytterligare tunnas ut i kyrkbänkarna. Den gudstjänst som minskat mest gäller dock för konfirmationerna. Där har det skett en halvering av såväl utbud som besök. För vigselgudstjänsterna råder en större besöksminskning än utbudsminskning. (35 procent vs 26 procent). Möjligen signalerar det en trend som visar att det i dag firas fler småskaliga bröllop i Svenska kyrkan. För dopen är det annorlunda. Utbudet av dopgudstjänster håller sig på samma nivå som 1995 (+ 3 procent), medan besöken vid dessa tillfällen markant har ökat. Detta speglar sannolikt en delvis ny trend gällande familjebildningen där dopet håller på att etablera sig som en allt viktigare arena för familjer att manifesteras som en enhet. Detta är logiskt. Vigslarna har totalt sett minskat i antal, såväl de kyrkliga som de borgerliga. Då öppnar sig en ny möjlig yta för familjeritualisering i samband med att åtminstone, när det första barnet föds även döps. Begravningarna håller ställningarna relativt väl, men här kommer utbudet att minska i takt med att medlemstalet sjunker i de äldre ålderssegmenten, där dödligheten är som störst.

Kyrkliga handlingar

Svenska kyrkans uppdrag att bedriva gudstjänst, undervisning och mission sammanfaller ofta i de kyrkliga handlingarna. Inom ramen för dessa handlingar sker alltid en gudstjänst, men även undervisning och mission är bärande element vid dessa tillfällen. För människor i vid mening utgör också de kyrkliga handlingarna den mest uppskattade delen av Svenska kyrkans liv och gärning. Hela 70 procent av kyrkomedlemmarna deltar någon gång under ett år vid en kyrklig handling. (Bromander 2011) I föregående avsnitt konstaterades också att besöken vid de kyrkliga handlingarna ökat i proportion till andra gudstjänstbesök. Begravningarna har hållit ställningarna allra bäst och landar fortfarande på över 90 procent. Det innebär att en minoritet av kyrkans avlidna medlemmar inte får en begravning enligt Svenska kyrkans ordning. Sedan 2004 (vilket var ett toppår) har det dock skett en successiv minskning av de svenskkyrkliga begravningarna. Utvecklingen kan vara ett uttryck för att borgerlig begravning även ordnas för kyrkomedlemmar i högre grad nu än tidigare. Men det kan också vara ett uttryck för att fler i dag väljer så kallad *direkt kremering*. Det är en enkel metod för gravsättning utan ceremoni. Enligt hörsägen har jag förstått att dessa blivit allt vanligare.

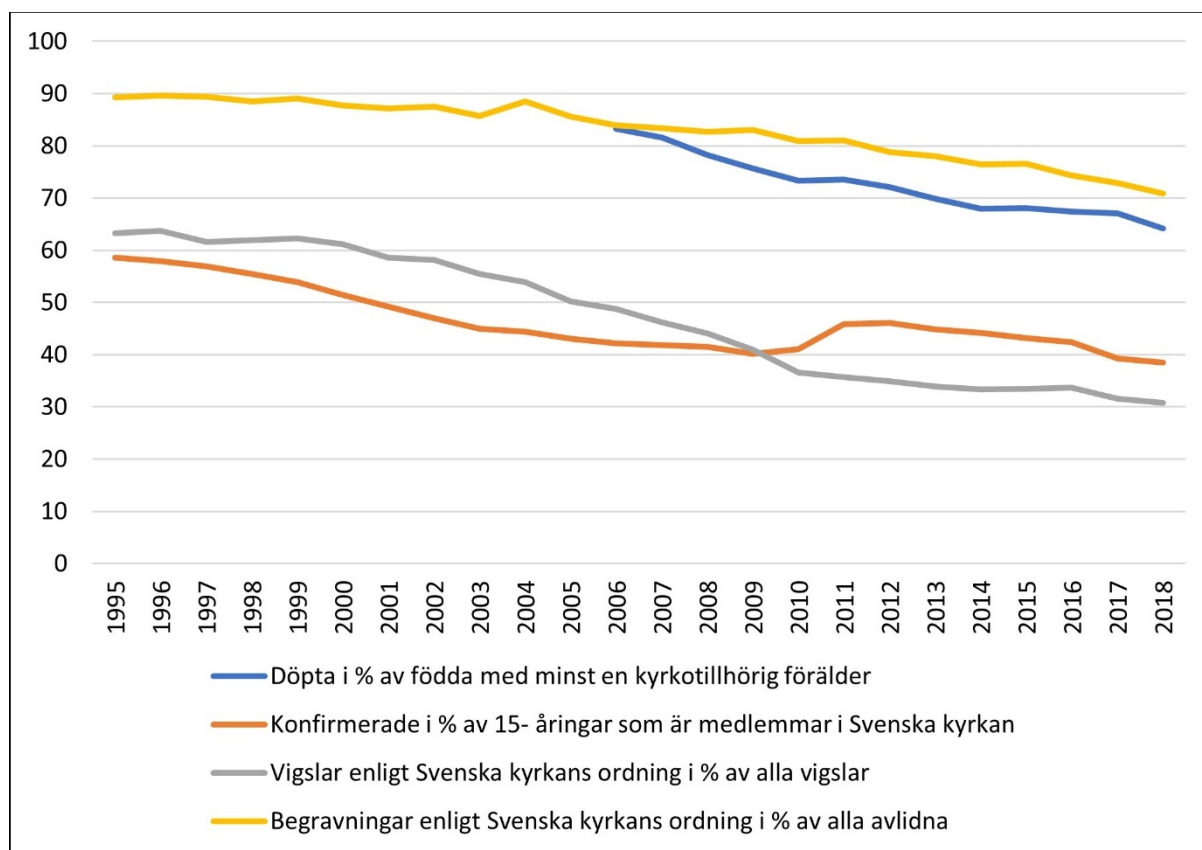

Diagram 4. Utveckling av kyrkliga handlingar.

Orsakerna kan både vara att fler i dag avlider i ensamhet alternativt att det är svårare i dag att samla de anhöriga vid samma tid och plats.

Redan i föregående avsnitt konstaterades att vigslarna blivit färre, men här går det även att konstatera att de svenskkyrkliga vigslarna i förhållande till samtliga vigslar under mätperioden förlorat sin ställning som den viktiga riterna för att manifestera äktenskapet mellan två personer. Eftersom många idag också lever tillsammans utan att gifta sig är den tendensen än starkare.

Diagram 4 redovisar ett gemensamt konfirmandtal för både pojkar och flickor. Det är dock betydligt fler av flickorna som konfirmeras än pojkarna. Skillnaden är på drygt 15 procentenheter. Den skillnaden har etablerats dock innan mätperiodens början. År 2011 ökar talen för båda könen. Det är dock en effekt av de nya medlemsreglerna som trädde ikraft 1996. De som föddes/döptes 1996 är i konfirmandålder 2011. Konfirmandkullarna innan dess blev medlemmar genom sina föräldrars medlemskap. På detta sätt blev basen för nyckeltalet mindre och talet i sig själv högre. Uppgången är således inte ett tecken på ungdomarnas ökande intresse för konfirmationen. Trenden är dock väldigt tydlig såväl före som efter 2011, den är klart nedåtgående och 2018 var till och med nivån för såväl pojkar som flickor lägre än de var 2010. Detta trots att basen för talet successivt sjunker genom vikande doptal.

Doptalen ligger relativt högt men visar på en stadig nedgång. Att kurvan startar först 2006 beror på att det var det första året som antalet födda med en kyrkotillhörig förälder

finns registrerade i kyrkobokföringssystemet. Minskningen på närmare 20 procentenheter för den korta mätperioden är dock anmärkningsvärd. Måhända noterar någon att dessa doptal är något lägre än vad man på Svenska kyrkans nationella nivå redovisar på hemsidan (www.svenskakyrkan.se/statistik). Det beror på att den nationella nivån summerar alla döpta (barn, de som döps vid konfirmation och döpta som vuxna) och relaterar dem till de nyfödda med en kyrkotillhörig förälder. I detta kapitel beaktas endast barndopen. Det gör att talet i detta fall dalar med cirka 4 procentenheter.

Normalt sker det ett dop vid respektive dopgudstjänst, men när det gäller just doptalen korresponderar de inte helt med dopgudstjänsternas antal. Det genomförs helt enkelt fler barndop än vad som registreras som dopgudstjänster. Totalt döptes cirka 43 000 barn enligt Svenska kyrkans ordning 2018. Men motsvarande gudstjänster var enbart 40 000. Det innebär att 86 procent av dopen sker inom ramen för en dopgudstjänst medan 14 procent sker inom ramen för annan gudstjänst. Diagram 5 redovisar hur andelarna förskjutits sedan 1995.

Dopseden har alltså inte bara avtagit i popularitet, dess manifestering har också förskjutits från att ha varit en angelägenhet för hela församlingen till att bli en privat fråga för den närmaste familjen och vännerna. 1995 skedde en majoritet av dopen fortfarande inom ramen för en av församlingens ordinarie gudstjänster. Numera är det mer regel än undantag att dopet äger rum i en egen gudstjänst.

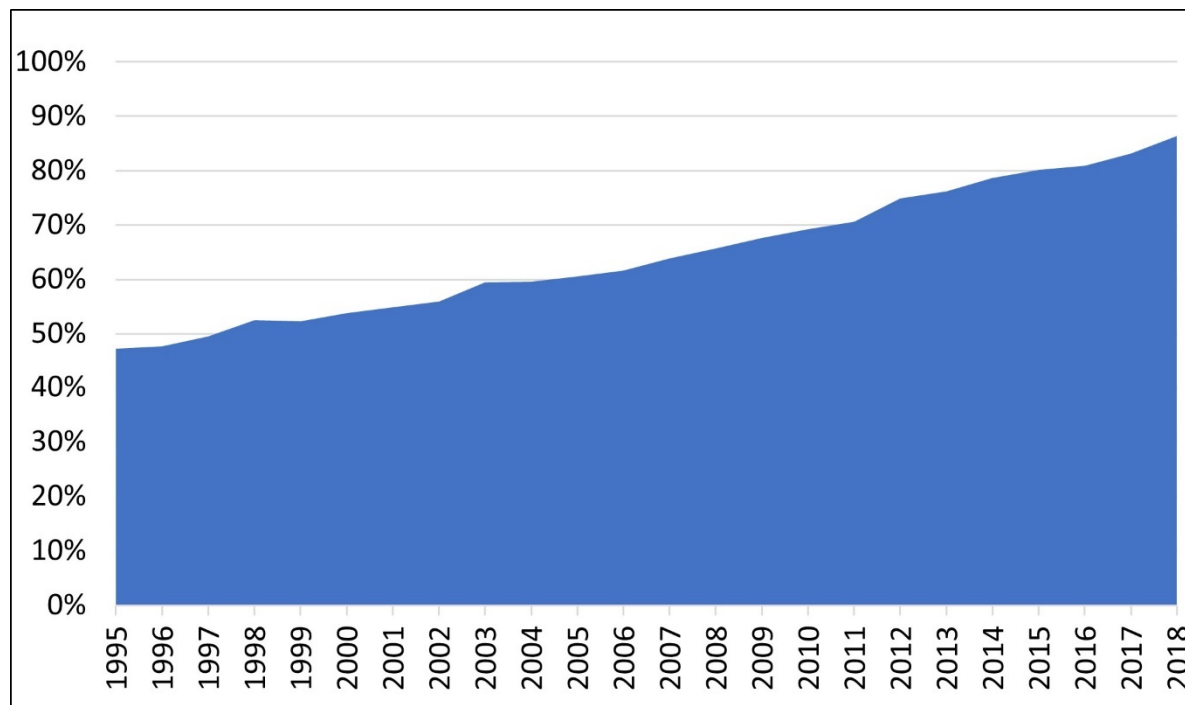

Diagram 5. *Andel döpta inom ramen för dopgudstjänst.*

Även om de kyrkliga handlingarna fortsatt kan sägas beröra relativt många i den Svenska befolkningen, sker det successivt ett märkbart tapp. I detta sammanhang är

det särskilt intressant att nedgången är tydlig också bland kyrkans egna medlemmar. Ser man enbart till den grupp som blivit medlemmar genom föräldrarnas aktiva val att låta dem döpas, är mönstret detsamma. I stort är det ännu bara konfirmandtalen som låter sig analyseras på ett sådant sätt att det segmentet kan isoleras. Men den trenden är lika tydligt nedåtgående som andra. Nu börjar dessa (de som konfirmerats från och med 2011) komma in i en ålder där de får barn och kanske gifter sig. Således blir det intressant att följa utvecklingen i framtida studier av detta fenomen. Inget i dag talar dock för att trenden av vikande doptal, vigslar eller begravningar inom Svenska kyrkan ska komma att brytas i närtid.

Diakoni

Svenska kyrkans diakoni har hittills varit relativt fri från statistisk analys. Enskilda studier har genomförts, men det har länge saknats serier som möjliggjort att följa den diakonala utvecklingen över tid. Innan relationsförändringen mellan kyrka och stat (1996–1997) gjorde Svenska kyrkans forskningssekretariat ett försök att kartlägga diakonins omfattning och inriktning för att inkorporera den i Svenska kyrkans statistik. Försöket mötte stort motstånd, inte minst från landets diakoner. Därför lades mätningen ner.

I samband med relationsförändringen mellan kyrka och stat förändrades diakonins och diakonernas roll inom Svenska kyrkan. Bland annat relationsförändringen och det faktum att diakonerna frigjordes från diakoniinstitutionerna. Från och med 2000 vigdes diakonerna inom respektive stift, i stället för diakoniinstitutionen. Dessutom tydliggjordes diakonin som en del av kyrkans grundläggande uppgift. Dessa båda förhållanden innebar sannolikt att diakonin som sådan integrerades mer inom ramen för Svenska kyrkans egen organisation.

Från och med 2014 gjorde Svenska kyrkans analysenhet ett nytt försök att mäta diakonins inriktning och omfattning. Nu gick det bättre. Man startade redan 2013 genom att då mäta antal frivilliga inom diakonin. Det måttet korresponderade med antal frivilliga unga ledare inom konfirmandverksamheten vilka sedan lång tid rymdes inom statistiken.

Numera finns det således korta tidsserier över diakonins omfattning och inriktning. Det som mäts är uppsökande verksamhet samt antal tillfällen som personer sökt församlingens råd, bistånd och stöd. Därtill efterfrågas också hur många kronor som utbetalats i stöd till olika typer av hushåll.

Inom ramen för den uppsökande verksamheten efterfrågas antal gånger församlingens frivilliga och anställda medarbetare har gjort besök i personers hem samt antalet besök på någon form av institution (t.ex. sjukhus, fängelse, äldreboende, gruppboende, omsorgsboende eller annan särskild boendeform). Sorgehusbesök som förberedelse inför begravning eller motsvarande räknas inte, men däremot uppföljande besök efter begravningar, om de besöken har ett diakonalt syfte. Det handlar alltså inte enbart om diakonernas besök, utan även andra som utför diakonala uppgifter inom ramen för församlingens organisation ska noteras.

Under kategorin för besök på sjukhus eller annan institution räknas både möten med enskilda personer och organiserade samtal med en grupp av individer. Även

diakonala insatser organiserade av sjukhuskyrkornas medarbetare räknas i detta sammanhang. Spontanbesök utanför församlingens organiserade verksamhet räknas dock inte in i statistiken.

När det kommer till antal tillfällen personer sökt råd, bistånd eller stöd är det just tillfällen, (inte antal individer) där kontakt tagits med församlingens medarbetare som räknas. Detta tal korresponderar med gudstjänststatistiken, vilken inte heller räknar antal individer utan besök. Resultatet blir således detsamma om en individ sökt stöd tio gånger, alternativt tio individer som sökt stöd en gång vardera. Kontakten kan ha skett antingen personligen, via post, telefon, e-post, sociala medier eller på annat sätt.¹

Självklart mäter inte detta hela det arbete en församling gör inom ramen för sitt diakonala uppdrag. Mycket låter sig inte rymmas inom fasta kategorier. Dessutom kan man anta att det finns ett visst internt bortfall eftersom allt som alla medarbetare och ideella gör inte låter sig fångas på ett enkelt sätt. Men talen ger ändå en indikation om diakonal inriktning och omfattning.

Efter samtal med medarbetare på Svenska kyrkans analysenhet är min bedömning att talen för 2014 och 2015 bör beaktas med försiktighet. Starten av en ny omfattande mätning är alltid lite trevande. Alla som ska rapportera är helt enkelt inte med från starten och vad som ska, respektive inte ska, rapporteras in är inte självklart för alla. I takt med att siffrorna börjar användas involveras fler och talen kan antas bli mer stabila över tid. Därför redovisas endast åren 2016–2018.

Utan jämförelsetal är det knepigt att avgöra om talen i tabell 2 är höga eller låga. Men låt oss resonera kring resultatet. Cirka 37 000 frivilliga inom diakonin kan ställas mot

¹ För mer information se: www.svenskakyrkan.se/statistik.

Tabell 2. Diakonins inriktning och omfattning (2016–2018).

Diakonal insats	2016	2017	2018
Frivilliga i diakonalt arbete	31 106	31 187	37 153
Antal gånger personer besökts på sjukhus eller annan institution	88 290	97 529	105 803
Antal gånger personer besökts vid hembesök	107 843	114 047	110 899
Antal kontakttillfällen under året	454 992	499 579	528 564
Antal hushåll, en vuxen med hemmavarande barn 0–19 år	13 249	13 325	15 570
Antal hushåll, två vuxna med hemmavarande barn 0–19 år	6366	5807	7057
Antal hushåll, utan barn	21 441	23 569	21 747
Utbetalade kronor, en vuxen med hemmavarande barn 0-19 år	25 134 339	19 328 875	22 373 279
Utbetalade kronor, hushåll utan barn	45 030 962	37 371 682	38 331 160
Utbetalade kronor, två vuxna med hemmavarande barn 0–19 år	8 175 034	10 369 866	7 818 647

antal tillhöriga i Svenska kyrkan och motsvarar då drygt en halv procent. Noterbart är också att de frivilliga har ökat i antal över den korta mätperioden.

Anställda och frivilliga har årligen genomfört ungefär 200 000 besök, på såväl institution som i hem. En halv miljon kontakter har tagits med församlingarnas anställda. Tyvärr går det inte översätta detta tal med antal individer eftersom samma individ kan ta flera kontakter. Vi kan dock konstatera en viss ökning över tid, vilket möjligen indikerar att behovet av socialt stöd i samhället ökar.

Detta resonemang stärks utifrån att fler hushåll också har bett om ekonomiskt stöd. Sammantaget rör det sig om 44 000 hushåll. Av dessa står hushållen utan barn i majoritet. Medlen som delas ut har dock sjunkit under mätperioden. Från en total på 78,3 miljoner till 68,5 miljoner. Det rör sig således om en minskning med knappt 10 miljoner. Fler har således fått dela på mindre. I snitt har varje hushåll som bett om ekonomiskt bistånd gått från ungefär 1910 kronor till cirka 1545 kronor. Man kan dock förvänta att variationsvidden är ganska stor i detta avseende. En rimlig förklaring till minskningen av ekonomiska medel kan handla om att kyrkan själv börjat hushålla mer med sina ekonomiska resurser.

Med så korta tidsserier som tre år är det vanskligt att säga något om den kyrkliga sedens utveckling. Mönstret går dock inte i takt med tidigare analyser i detta kapitel. Generellt tycks diakonin röra sig över allt bredare kontaktytor, medan gudstjänster, kyrkliga handlingar och medlemstal krymper. Att följa dessa tal över tid blir en intressant utmaning för framtida religionssociologi.

Kyrklig geografi 2018

Utifrån det som diskuterats i det föregående kan man tala om ett antal kyrkliga trender som utspelats under de drygt 20 år som gått sedan 1995. Medlemsminskningen har varit tydlig. Mest drivande för denna har varit dödligheten, vilken i sig inte kan

benämnas som en kyrklig sed. Däremot har minskningseffekten adderats av att människor genom utträde visat sitt avstånd till Svenska kyrkan. Organisationen förlorar därmed alltmer relevans i samhället som sådant och allt annat konstant har det kunnat konstateras att kyrkomedlemmarna inom ett fåtal år kommer att tillhöra en minoritet av befolkningen. I anslutning till detta har också gudstjänstsedden försvagats märkbart. Färre individer söker sig i dag till gudstjänsten än vad som var fallet 1995. En alternativ slutsats är att de som faktiskt söker sig till gudstjänsten gör det alltmer sällan i dag än tidigare. Icke förty handlar det om en klar försvagning av den kyrkliga seden i det avseendet. Men det rör sig också av en förändring av den svenska befolkningens relation till gudstjänsten. En förändring där de kyrkliga handlingarna utgör en allt större kontaktyta med gudstjänstlivet, medan huvudgudstjänster och andra gudstjänster minskar i betydelse. Sannolikt utgör generationsväxlingen en viktig orsak till denna tendens. Statistiken över de kyrkliga handlingarna indikerar nämligen att de yngre ålderssegmenten visar på ett vikande intresse. Allt färre döps, konfirmerar sig och gifter sig i kyrkan. Generationsväxlingens faktiska effekt på gudstjänstsedden har inte undersökts i föreliggande studie, men utifrån survey-studier om gudstjänstsedden, kan vi konstatera att den gudstjänstfirande församlingen har en relativt hög snittålder. (Se till exempel Bromander 2011). Även det diakonala uppdraget har lyfts i det föregående. Tidsserierna är korta men helt klart är att Svenska kyrkans församlingar genom diakonin når många människor och delar ut stora summor pengar till behövande.

För fortsatta analyser har jag valt ett antal sinsemellan distinkta variabler. Med detta avses att de ska vara inrapporterade av så många församlingar som möjligt samt att de inte ska vara behäftade med interkorrelation. De ska alltså inte mäta samma förhållande. För att kategorisera pastoraten utifrån dessa variabler har jag använt en metod som kallas klusteranalys. Det är en explorativ metod som innebär att alla enheter (i det här fallet församlingar/pastorat) inom samma kluster har likartade värden på de variabler som ingår i analysen. Analysen går ut på att hitta tydliga skiljelinjer mellan de olika klustren utifrån värdenas genomsnittliga närhet till varandra. Det gäller således att finna naturliga gränser mellan enskilda enheter. För detta finns olika analysmetoder, och i detta sammanhang används *k-means clustering*.

Ingående variabler har gjorts om till standardiserade z-variabler. Därmed är medelvärdet 0 och standardavvikelsen 1. Detta är lika för samtliga variabler.

Dessa variabler är:

- 1) *Utträden i relativa tal av alla tillhöriga.*
Eftersom utträden är en mer beskrivande faktor för den kyrkliga relationen än medlemstalet i sig, har den valts i detta sammanhang. Medlemstalet styrs av flera faktorer som inte alltid har att göra med den kyrkliga relationen, dödsfall och utflyttning och tidigare automatiska anslutningar etc. Därför blir det rimligt att här använda utträdestalet.
- 2) *Huvudgudstjänst i relativa tal av tillhöriga.*
Detta tal framstår utifrån förnufts-skäl rimligt. Jag har dock avstått från att

använda besök vid andra typer av gudstjänster då dessa korrelerar alltför starkt med huvudgudstjänstbesöken. De två gudstjänstkategorierna mäter således i hög utsträckning samma sak.

3) *Frivilliga inom diakonin i relation till tillhöriga.*

Det hade varit angeläget att komplettera även med ekonomiska tal för diakonin, men det gav tyvärr ett alltför stort bortfall.

4) *Döpta i relation till födda av minst en tillhörig förälder*

Detta är ett självklart mått i sammanhang då kyrklig sed diskuteras i dag. Då Berndt Gustafsson genomförde sina studier var det mindre självklart, eftersom i stort sett samtliga nyfödda också döptes.

5) *Konfirmerade av kyrkotillhöriga 15-åringar.*

Jag har i detta sammanhang slagit samman pojkar och flickor, men sedan tidigare vet vi att flickornas konfirmandtal är högre än pojkarnas.

Samtliga variabler tar sin utgångspunkt i respektive tillhörighetstal. Till exempel utträdde av antalet medlemmar eller konfirmerade av alla kyrkotillhöriga 15-åringar. Det gör analysen till inomkyrklig i så måtto att den utgår från vad som händer på olika platser bland kyrkans medlemmar. Dessutom är analysen relativ i så måtto att den inte säger något om huruvida de genererade talen är höga eller låga, enbart att de är högre eller lägre än snittet. Utifrån tidigare avsnitt i detta kapitel står det dock klart att den kyrkliga seden i allt väsentligt har en avtagande tendens. Men nu genomförd analys tar inte direkt hänsyn till förändringarna över tid. Den utgör en punktmätning 2018.

Nu är det dags att studera respektive klusters utfall för respektive variabel. Notera att kluster 2 saknas i diagram 6. Det utgörs av vad vi kan kalla en i statistisk mening avvikare. Det rör sig om Stockholms domkyrkoförsamling vars gudstjänstbesök i förhållande till folkmängden är så många att de inte kvalificerar sig för något annat kluster. Man har en liten befolkning (medlemmar) men stora besöksskaror som tittar på både Stockholms slott, Storkyrkan och andra sevärdheter. Kluster tre låg nära till hands men utträdestalen för domkyrkoförsamlingen gjorde att de inte ens med lite god vilja kunde föras dit. Därför har jag strukit just den församlingen.

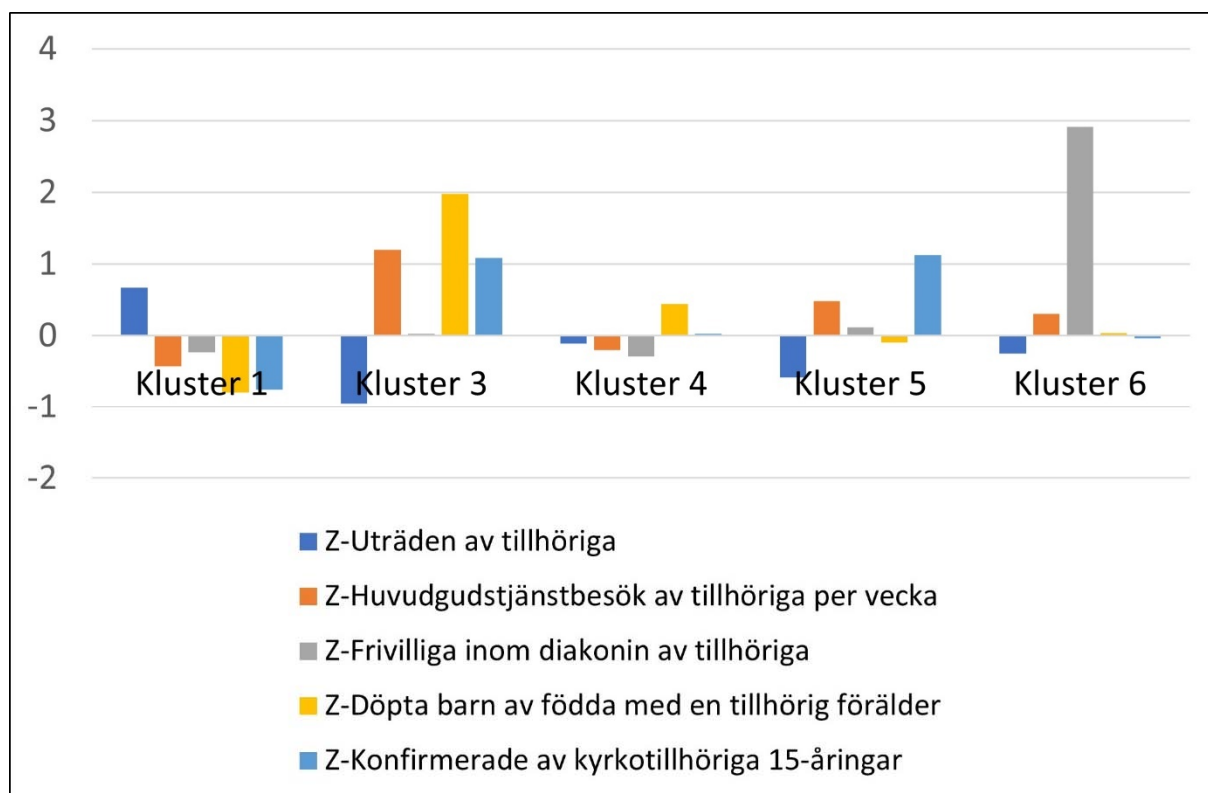

Diagram 6. *Pastoratens/församlingarnas klustermedlemskap.*

Det första klustret präglas av pastorat med det tydligaste avståndstagandet till Svenska kyrkan. Höga utträdestal och minusvärden för resterande variabler. Särskilt dop och konfirmandtal är låga. Fortsättningsvis kommer jag att kalla dessa församlingar för *kyrkligt avståndstagande*.

Kluster 3 utgörs av pastorat som är mer traditionellt kyrkliga. I jämförelse med andra pastorat har man låga utträdestal i kombination men höga tal för gudstjänster och kyrkliga handlingar. Jag kallar församlingarna *traditionellt kyrkliga*, även om den etiketten inte på något sätt ska föra tanken till att de är traditionella i teologisk mening. Det mäts inte i detta sammanhang.

Kluster 4 utgörs av *normalförsamlingar*. Deras värden för alla ingående variabler samlar sig kring genomsnittet, det vill säga värde noll. Värt att nämna i detta sammanhang är att genomsnittet i hög grad har presenterats i kapitlets tidigare avsnitt. De diagram som visats där, speglar i stort hur det ser ut i dessa normalförsamlingar.

Församlingar i kluster 5 präglas främst av att de har ett stort antal konfirmander i jämförelse med andra församlingar. Däremot har de inte nämnvärt höga doptal. Dock framträder relativt få utträden i kombination med många gudstjänstbesökare. En tolkning skulle kunna vara att dessa församlingar är på väg att lämna det som präglar kluster 3, men att den livaktiga konfirmandseden håller emot ett allt för snabbt tapp. Eftersom det är just konfirmandtalen som sticker ut kallas de för *konfirmandförsamlingar*.

Församlingarna inom kluster 6 präglas främst av diakonal frivillighet. De utmärker sig inte nämnvärt från rikssnittet i någon av övriga variabler. Jag kallar dem för *diakonala församlingar*.

Från och med detta har varje pastorat kvalificerat sig som medlem i ett av de olika klustren. Antalet församlingar/pastorat varierar mellan klustren. Hur fördelningen ser ut framgår av diagram 7 nedan.

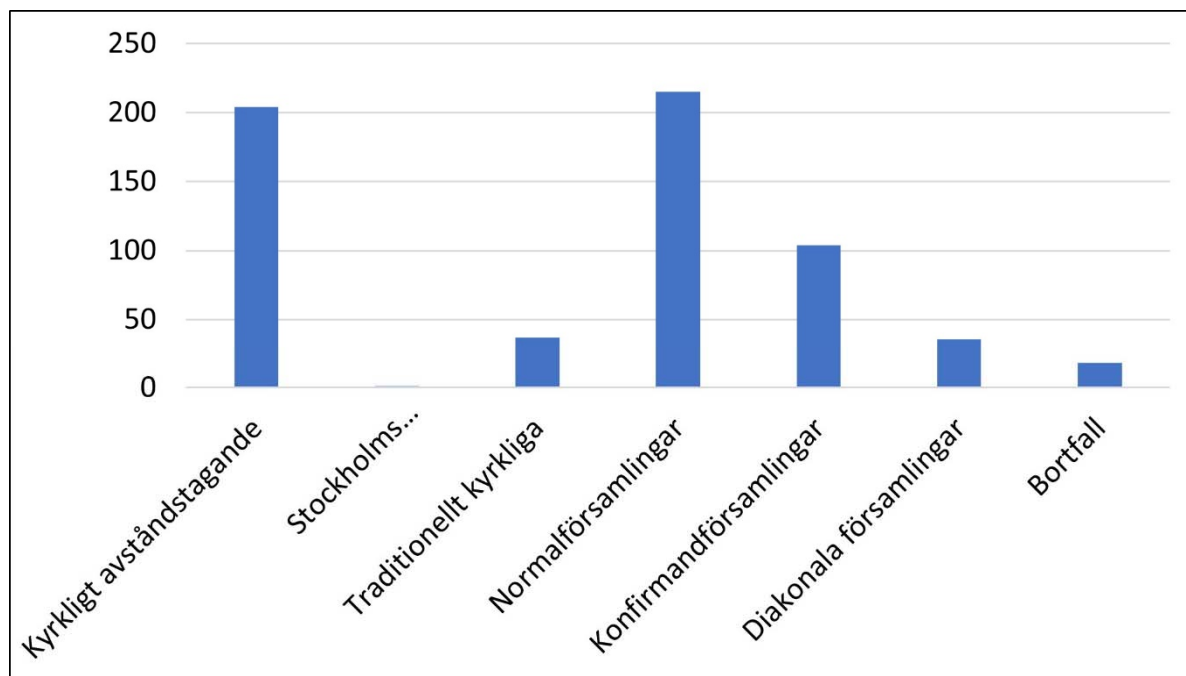
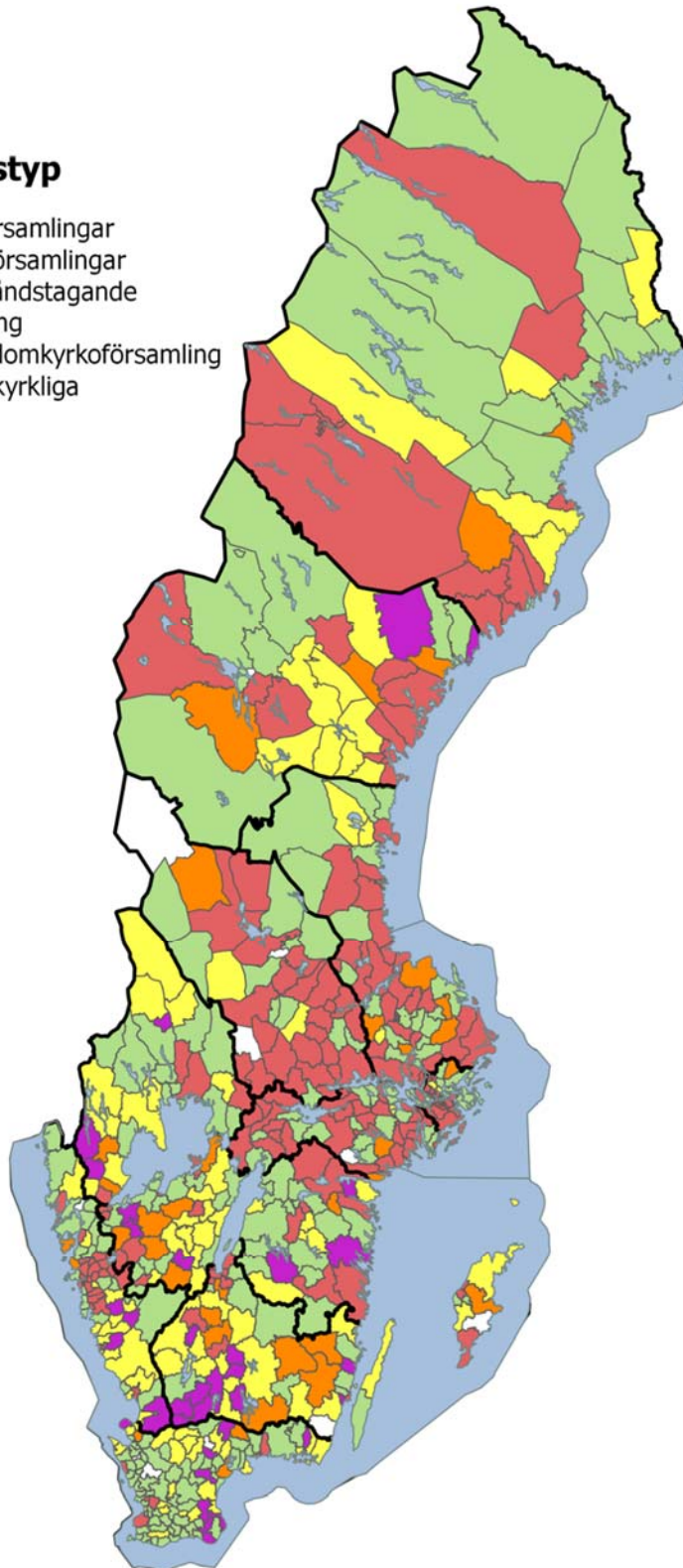

Diagram 7. Klustrens antal.

Flest pastorat/församlingar är kategoriserade som normalförsamlingar. Allt annat hade kanske förefallit märkligt. Därefter hittar vi de pastorat/församlingar som präglas av avståndstagande från Svenska kyrkan. Konfirmandförsamlingarna är drygt 100, medan de traditionella endast uppgår till 37. De diakonala utgörs av 36 och med bortfallet av till exempel domkyrkoförsamlingen i Stockholm är de 18. Bland dessa 18 återfinns de som inte rapporterat in statistik för 2018 samt de som avstått från att rapportera in någon av de ingående variabelernas uppgifter

Församlingstyp

- Diakonala församlingar
- Konfirmandförsamlingar
- Kyrkligt avståndstagande
- Snittförsamling
- Stockholms domkyrkoförsamling
- Traditionellt kyrkliga
- Övrigt

Karta 1. *Kyrksamhetens geografiska variation.*

Kartan ger mycket information. Men låt oss reda ut mönstren successivt. Karta 1 anger hur församlingar och pastorat fördelar sig över landet gällande deras kyrkliga sed, som den mäts i detta sammanhang. Kartan anger gränser för såväl stift som pastorat.

Den kyrkligt avståndstagande gruppen dominerar i södra och mellersta delen av Uppsala stift, i tre tydliga stråk i Strängnäs stift, i Västmanlanddelen av Västerås stift och i södra delen av Stockholms stift. Men de avståndstagandet är också tydligt i området kring Göteborgs stad, Malmö och i Luleå stifts sydligaste pastorat. I övrigt går det att finna öar av kyrkligt avståndstagande pastorat i samtliga stift. Utifrån kartbilden är det dock motiverat att fortsatt benämna Mälardalen som särskilt sekulariserat. Men helt klart börjar också andra områden att ta upp konkurrensen.

Endast 37 pastorat totalt återfinns i de som benämns som traditionellt kyrkliga. Stiftet Uppsala, Strängnäs, Västerås, Luleå och Visby saknar helt representanter från denna kategori. I Stockholms stift handlar det om ett pastorat, det vill säga 2 procent. Det är Saltsjöbadens församling som kvalificerar sig i detta sällskap. I övrigt är det Växjö och Linköpings stift som dominerar kategorin. I Linköping är det främst smålandsförsamlingar som ingår, men även Västra Vikbolandets församling i Östergötland utanför Linköping. Det finns ett stråk av traditionellt kyrkliga församlingar som sträcker sig från sydligaste delen av Göteborgs stift, rakt österut in i Linköpingsstift. Även i Lunds sydostligaste region framträder ett större segment av traditionellt kyrkliga pastorat. Således finns det öar kvar i det som av Berndt Gustafsson benämndes det kyrkliga Sydsverige. Men i takt med den kyrkliga sedens förändring har denna region tunnats ut.

Normalförsamlingarna dominerar numera i stora delar av hela landet. Ett sätt att förstå dessa pastorats position är att de över tid har minskat sin samhällsrelevans på ett genomsnittligt sätt. Intressant i sammanhanget är att dessa är vanligast förekommande i stiftet Linköping, Lund och Luleå, men samtliga stift har representation av dem. I norr och söder är de alltså överrepresenterade. Möjligen skulle vi efter ett antal år behöva revidera den karta Berndt Gustafsson ritade upp och i stället för ett medelmåttigt kyrkligt norr, prata om ett medelmåttigt kyrkligt norr och söder.

Konfirmandförsamlingarna har dock stått emot just en vikande konfirmandtrend mer än de flesta andra. Det betyder inte att trenden inte varit nedåtgående, men den har varit mindre nedåtgående över tid. Stiftet Uppsala, Strängnäs och Västerås och Stockholm har inte mer än undantagsvis kvalificerat sig i denna kategori. Dessa stift benämnde Berndt Gustafssons studie som tillhöriga det kyrkligt mindre livaktiga Mellansverige. I övriga stift återfinns mindre eller större kluster av konfirmandförsamlingar. Dessa var mer kyrkligt livaktiga då och flera av dess församlingar är i dag mer präglade av en stark konfirmationssed. Måhända är detta ett särskilt uttryck för de satsningar som gjorts på konfirmationen under 2000-talet.

De diakonalt profilerade stiftet, åtminstone mätt utifrån andel ideella inom den diakonala verksamheten, är Skara, Växjö och till viss del även Uppsala. Storstadsstiftet hamnar lågt för denna kategori.

Helt klart finns fortsatt en kyrklig geografi med ett särskilt tydligt sekulariserat Mälardalsområde och kluster av kyrklig sed präglad av olika faktorer. Men det är inte lika självklart i dag som för 100-år sedan att Bohuslänningen skulle trotsa vädrets makter för att ta sig till kyrkan. Västkusten håller helt enkelt på att tappa sin ställning som starkt svenskkyrkligt fäste. På samma sätt är det med det nordligaste stiftet. Att

genomsnittsförsamlingarna dominerar, totalt sett och återfinns med relativt hög magnitud i alla stift, vittnar också om att skillnaderna håller på att jämnas ut. Successivt håller den kyrkliga seden i Sverige på att bli alltmer homogen, präglad av det som en gång i tiden var förbehållet Mellansverige.

Avslutning

Kapitlet har belyst om och på vilket sätt den kyrkliga seden förändrats under de drygt senaste 20 åren. Svenska kyrkan har stått i centrum och det är förändringen i den kyrkliga medlemskåren som blivit belyst. Genom detta förfaringssätt har den statistiska variationen inte påverkats nämnvärt av migrationseffekter, vilka annars haft stor inverkan på det svenska samhället som sådant under senare år. Därmed ska man också ha klart för sig att migrationen gett upphov till för Sverige ny religiositet, men den har alltså inte behandlats i detta kapitel.

Den generella bilden av kyrksamheten inom Svenska kyrkan, så som den beskrivs i detta kapitel, är att talen fortsätter vika. Än mer intressant är, om man mäter utifrån medlemstal, att Svenska kyrkans relevans inom Svenska kyrkan själv, avtar. Det är tydligt vad gäller gudstjänstdeltagande och kyrkliga handlingar. Dessa seder tycks vika i snabbare takt än vad medlemstalet viker. Den stora utmaningen för Svenska kyrkan är därmed inte att man förlorar mark i samhället som sådant, utan snarare att den sekulariseras inifrån sig själv. Svenska kyrkan blir i sig alltmer okyrklig. Geografiskt går det fortsatt att utläsa tydliga variationer mellan olika områden. Särskilt framträder Mälardalen som ett svagt kyrkligt område. Andra kluster präglade av kyrkligt specifika mönster har också varit möjliga att identifiera. Men den övergripande trenden är att den svenskkyrkliga topografin håller på att successivt planas ut.

Referenser

- Bromander, J. & Jonsson, P. (2018). *Medlemmar i rörelse. En studie av förändringar i Svenska kyrkans medlemskår*. Svenska kyrkan.
- Bromander, J. (2011). *Svenska kyrkans medlemmar*. Verbum.
- Dagens Nyheter* Den 4 februari 1928.
- Edqvist, G. (2000). *Från kyrkolag till kyrkoordning*. Verbum
- Gustafsson, B. (1957). *Svensk kyrkogeografi*. Gleerups förlag.
- Kyrkoordningen 2020, med angränsande lagstiftning för Svenska kyrkan*.
- Svenska kyrkans statistikdatabas 2019. Svenska kyrkan på nationell nivå*.
www.svenskakyrkan.se/statistik. Svenska kyrkans nationella nivåns hemsida.